

birlikte benzer fikhî meselelerin çözümüde başvurulacak genel ilkeleri belirlemeyi amaçlayan çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Böylece hem birbirine benzeyen fer'î meselelerin tamamına veya önemli bir kısmına uygulanması mümkün olan, hem de önerilen çözümlere ortak açıklamalar getiren, dolayısıyla ameli olduğu kadar doktriner değeri de haiz bulunan genel kuralların tesbit edilmesine başlanmıştır (bk. KAİDE). IV. (X.) yüzyıldan itibaren doğup gelişen kavâid ilmi ve bu yöndeki ilmi faaliyet, benzer fikhî meselelerin mezhep içinde tâbi olduğu ortak veya farklı hükümleri açıklamayı, fikhî meseleler veya hükümler arasındaki bağlantıları ve farklılıkları belli kurallara bağlamayı amaçlayan **furûk*** ilim dalıyla daha da zenginleşmiş oldu. Kavâid ve furûk ilim dalları ve bu isimler altında kaleme alınan eserler, bir açıdan aynı ilim dalının iki farklı şekilde adlandırılması olarak kabul edilebilirse de aralarında metot ve muhteva yönünden bazı farklılıkların bulunduğu görülür. VIII. (XIV.) yüzyıldan itibaren küllî kaide ve furûk dallarının temel bilgilerine ilâve olarak fikhin incelik ve güzelliğini öğretmeye veya zaruri görülen bazı bilgileri vermeye yönelik hiyel, fikhî lugaz, hikâye, eşbâh ve nezâir, cem' ve fark gibi bazı yeni konulara da yer veren eşbâh ve nezâir kitapları yazılmaya başlanmıştır. Bu sebeple bir ilim dalı olarak eşbâh ve nezâir ve bu alanda yazılan eserler kavâid ve furûk türü eserlerle yakın ilişkili, fakat onlardan biraz daha kapsamlı çalışmalar olarak nitelendirilebilir.

Süyûtî eşbâh ve nezâiri "fikhin hakikatına, esasına, kaynaklarına ve esrarına muttali olmayı sağlayan önemli bir ilim" diye tanımlar. Ona göre ancak bu sayede elde edilecek maharetledir ki benzeşen meselelerin gruplandırılması ve yeni hükümlerin ortaya çıkarılması mümkün olur. Yeni karşılaşılan veya zaman içinde ortaya çıkacak olan problemlerin halledilmesi de yine bu ilmin yardımıyla gerçekleşecektir. Süyûtî ayrıca bazı fakihlerin, "Fikhin nezâiri bilmekten ibarettir" sözünü naklederek asırlar boyunca farklı yörelerde farklı kültürel zenginlik içinde gelişmiş olan fikhî mirasının bu ilim sayesinde kavranabileceğini söyler (*el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 31). Zeynüddin İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'ini şerheden Hamevî de eşbâh ve nezâiri, "birbirlerine benzedikleri hal-

de ancak fakihlerin çok dikkatli bir bakışla anlayabileceği bazı gizli sebeplerden dolayı hükümleri farklı olan meseleler" olarak tanımlarken benzeri bir önemi vurgular (*Ğamzû 'uyûnî'l-beşâ'ir*, I, 38). Bundan dolayı gerek kavâid ve furûk gerekse eşbâh ve nezâir ilim dalları ve bu alanda yazılan eserler, fikhin asırlar boyu gelişmiş zengin literatüründe yer alan farklı görüşlerin hareket noktası olan genel esas ve ilkelerin belirlenmesinde, benzer fikhî meseleler ve çözümler arasında ortak bağın kurulmasında, İslâm hukukunun ameli değer ve doktriner uyumunun anlaşılmasında önemli bir paya sahiptir. Esasen bu tür eserlerin, fikhî ilminin ve ekolleşmenin klasik gelişimini tamamladıktan sonra ortaya çıkmasının da anlamı bu olmalıdır.

Fikhî literatüründe İbnü'l-Vekîl'in (ö. 716/1317) *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'i bu isim altında yazılan kitapların ilki sayılmış, daha sonra bu alanda kaleme alınan eserler için de bir ölçüde model teşkil ettiği kabul edilmiştir. Yine bu alanda yazılan eserler arasında Tâceddin es-Sübkî'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'i (I-II, Beyrut 1991), İbnü'l-Mülakkin'in *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'i (TSMK, nr. 4824, A 752), Süyûtî ve Zeynüddin İbn Nüceym'in aynı adla anılan eserleri zikredilebilir. Kavâid ve furûk adları altında yazılan eserler de aradaki yakın ilişkiden dolayı bir yönüyle eşbâh ve nezâir literatürü içinde gösterilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "şbh", "nzr" md.leri; Tehânevî, *Keşşâf*, "nezâ'ir" md.; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk fi'l-lugâ*, Beyrut 1980, s. 148; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn* (nşr. M. Abdülkerîm Kâzîm er-Râzî), Beyrut 1404/1984, nâşirin mukaddimesi, s. 33-57; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Sa'd), IV, 170; Aynî, *Umdu'tü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, V, 102; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Muhammed el-Mu'tasim-Billâh), Beyrut 1407/1987, s. 31; a.mlf., *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, Beyrut 1395/1975, II, 273; a.mlf., *Zehrû'r-rûbâ 'ale'l-Müctebâ* (Nesâî, Sünen ile birlikte), İstanbul 1401/1981, II, 175; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Abdülâzîz Muhammed el-Vekîl), Kahire 1387/1968, s. 15; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-hadişüyye*, Kahire 1390/1970, s. 193; *Keşfü'z-zunûn*, I, 98-100; Hamevî, *Ğamzû 'uyûnî'l-beşâ'ir*, Beyrut 1405/1985, I, 38; Zerkâ, *el-Fikhü'l-İslâmî*, II, 946-964; Karatay, *Arapça Yazmalar*, II, 730; Ali Ahmed en-Nedvî, *el-Kavâ'idü'l-fikhîyye*, Dimaşk 1406/1986, s. 63-75, 178-181, 189-190, 201-204, 208-209; "Eşbâh", *Mu.F*, IV, 287-289; Muhammed Mustafa ez-Zümevî, "el-Kavâ'idü'l-fikhîyye", *Mecelletü'l-Bahâî'l-ilmî ve't-türâşî'l-İslâmî*, V, Mekke 1982, s. 11-40.

MUSTAFA BAKIR

el-EŞBÂH ve'n-NEZÂİR

(الأشباه والنظائر)

Süyûtî'nin

(ö. 911/1505)

nahvin çeşitli konularını
benzerlik ve farklılık bakımından
inceleyen eseri.

"el-Eşbâh ve'n-nezâir" tarzındaki çalışmalar daha önce tefsir ve fikh alanlarında yapılmıştır. Çok yönlü bir âlim olan Süyûtî bu türde fikh konusunda bir eser telif etmiş, aynı adı ve aynı bölüm başlıklarını kullanarak nahiv alanında da bir eser kaleme almıştır. Süyûtî, tam adı *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-nahv* olan eserini İbnü's-Sübkî'nin (ö. 771/1370) aynı adı taşıyan fikhla ilgili kitabından etkilenecek yazdığını söyler. Arapça'nın çeşitli konularını bu şekilde ilk defa düzenleyen Süyûtî, usulcüler tarzında bir eser kaleme almak üzere 868'de (1463) araştırma yapmaya başlamış, 300'e yakın eseri tarayarak topladığı kendi ifadesine göre "bir deve yükü" malzemeyi değerlendirip yazdıktan sonra on yılı aşkın bir süre ortaya çıkarmadığı bu kitabın kaybolması üzerine eseri ikinci defa telif etmek zorunda kalmıştır (*el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, I, 5).

Bölüm başlıkları fikh alanındaki benzerlerinden farksız olan bu eserde Süyûtî Arap gramerinin çeşitli meselelerini büyük bir ustalıkla işlemiştir. Bir mukaddime ile yedi bölümden oluşan eserin mukaddimesinde müellif kitabın metodunu, yazılış sebeplerini, çalışmaları sırasında karşılaştığı güçlükleri anlatmakta ve eserini farklı bir metotla hazırladığını söylemektedir. Bu arada klasik Arap edebiyatında kabul edilen tasnife göre sekize ayrılan edebiyat ilimlerine (lugat, nahiv, tasrif, aruz, kavâfi, sınaatü's-şi'r, ahhârü'l-Arab, ensâbü'l-Arab) iki yenisini daha (ilmü'l-cedel fi'n-nahv, ilmü usûlî'n-nahv) eklediğini belirtmektedir. Her bölümü ayrı bir isimle anılan ve ayrı bir mukaddimesi olan eserin birinci bölümünde nahvin ilkeleri ve genel kurallarına yer verilmekte, alfabetik olarak düzenlenen bu bölümde nahiv âlimlerine ait makale, nükte, tehzib, itiraz, tenkit ve cevaplar yer almaktadır. Prensiplerin, istisnaların ve taksimatın yer aldığı ikinci bölümde her bir ilke (zâbit) diğerinden bağımsız şekilde "el-elfâz, el-fi'l ve âlâmâtüh, el-harf" gibi adlarla bablar halinde düzenlenmiştir. Birbiryle irtı-

batlı olan konuları ardarda sıralama esasına göre düzenlenen üçüncü bölüm de "el-i'râb ve'l-binâ", el-münsarif, el-alem, el-mevsûl" gibi bablara ayrılmıştır. "Fennü'l-cem' ve'l-fark" adını taşıyan dördüncü bölümde birbirine yakın konular arasındaki uyum ve farklılıklar ele alınmaktadır. "Fennü'l-elgâz ve'l-ehâcî ve'l-mütârahât ve'l-mümtehanât" başlığını taşıyan beşinci bölümde nahivle ilgili bilmece, bulmaca ve şaşırtmacalara yer verilmektedir. "Fennü'l-efrâd ve'l-garâib" adlı altıncı bölüm kitabın en kısa bölümü olup burada da "el-kelime ve'l-kelâm, el-i'râb, el-işâre" gibi konular işlenmiştir. Kitabın en geniş bölümü olan yedinci bölümün "Fennü'l-münâzarât ve'l-mücâlesât" adını taşıyan birinci kısmında Sîbeveyhi ile Kisâfî ve Halîl b. Ahmed'in tartışmaları, diğer nahivciler arasındaki tartışmalar, fetvalar, olaylar ve yazışmalar ele alınmakta, "Mesâil nahviyye" başlıklı ikinci kısımda ise nahve dair meseleler çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (Brockelmann, GAL, II, 200; Suppl., II, 194) ilk defa *el-Eşbâh ve'n-nezâ'iri'n-nahviyye* adıyla ve İbn Hişâm en-Nahvî'nin dört eseriyle birlikte yayımlanmıştır (I-IV, Haydarâbâd 1316). Bundan nisbeten daha iyi bir baskısı yine Haydarâbâd'da yapılmıştır (1359). Tâhâ Abdürraûf Sa'd bu baskıyı hemen hiç değiştirmeden kendi tahkiki imiş gibi göstererek nesretmiştir (I-II, Kahire 1975). Eser daha sonra Abdül'âl Sâlim Mükerrrem ile (I-IX, Beyrut 1406/1985) Abdullah Nebhân — Gâzî Tüleymât — İbrâhim Muhammed ve Ahmed Muhtâr eş-Şerîf (I-IV, Dimaşk 1985-1986) tarafından yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-nahv* (nşr. Abdül'âl Sâlim Mükerrrem), I-IX, Beyrut 1406/1985, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, I, 13-34; a.mlf., *Kitâbü't-Taḥaddüs bi-ni'ṣ-ṣ-metillâh* (nşr. E. M. Sartain), Cambridge 1975, s. 106, 157, 237; a.mlf., *Buḡyetü'l-vu'ât*, I, 6; *Keşfü'z-zunûn*, I, 100-101; II, 1753; Serkis, *Mu'cem*, I, 276; II, 1075; Brockelmann, GAL, II, 200; Suppl., II, 194; C. Zeydân, *Âḍâb* (Dayf), III, 232; E. M. Sartain, *Jalâl al-dîn al-Suyûtî*, Cambridge 1975, I, 49; Adnân M. Selmân, *es-Süyûtî en-nahvî*, Bağdad 1396/1976; Ahmed eş-Şerkâvî İkbâl, *Mektebetü'l-Celâl es-Süyûtî*, Rabat 1397/1977, s. 73-78; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-baḡşi'l-ilmî*, Mekke 1403/1983, s. 517-518; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Uyânü'l-mekte'el-fât* (nşr. Mahmûd Fâhûrî), Dimaşk 1412/1992, I, 285-286.

MEHMET REŞİT ÖZBALIKCI

el-EŞBÂH ve'n-NEZÂİR

(الأشباه والتأثير)

Süyûtî'nin

(ö. 911/1505)

İslâm hukukundaki küllî kaideleri ve benzer meselelerin tâbi olduğu ortak veya farklı hükümleri konu alan eseri.

Süyûtî bu eserini yazmadan önce, *Şevâridü'l-fevâ'id fi'z-zavâbiḥ ve'l-kavâ'id* adını verdiği aynı mahiyette küçük bir kitap kaleme almıştı. Bu kitabın özellikle talebe muhitlerinde büyük rağbet görmesi müellifi, bunun daha genişletilmiş ve geliştirilmiş şekli olan *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'i yazmaya sevk etmiştir.

Eser yedi bölümden (kitâb) meydana gelmektedir. Birinci bölümde İslâm hukukunun en genel prensipleri olarak kabul edilen beş küllî kaide (Şek ile yakın zâil olmaz; Meşakkat teysîri celbeder; Zarar izâle olunur; Âdet muhakkemdir; Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir), bunlarla ilgili meseleler ve bu kaidelerin uygulanmasıyla ilgili örnekler yer alır. İkinci bölümde bu beş kural dışında kalan, ancak yine de İslâm hukukunda önemli yer tutan kırk küllî kaide ve bunlara dair örnekler yer almaktadır. Süyûtî üçüncü bölümde, İslâm hukukçularının üzerinde anlaşılmadıkları küllî kaidelerden yirmi tanesini ele almakta ve bu konudaki ihtilâfları zikrettikten sonra kendi görüşünü belirtmektedir. Dördüncü bölümde, çokça karşılaşılan ve hukukçular tarafından mutlaka bilinmesi gerekli olan belli başlı meseleler çeşitli umumi kaidelere bağlanarak ele alınmaktadır. Beşinci bölümde fikhî konular klasik fıkıh kitaplarının tertibine göre anlatılmakta, her konu genel mahiyette kurallara bağlanarak işlenmekte, bu arada kuralın istisnalarına da işaret edilmektedir. Altıncı bölüm, birbirine benzeyen veya aralarında münasebet bulunan fikhî meselelerin hükümlerindeki farklılıklara ayrılmıştır. Yedinci bölümde ise çeşitli fikhî meselelere ait hükümlerle bunların benzerleri bir araya getirilmiştir.

Süyûtî eserine aldığı kuralları önemlerine göre sıralamıştır. Kitabın genel tertibinde ise daha ziyade İbnü'l-Vekîl ve İbnü's-Sübkî'nin eserlerinden faydalanmıştır. Müellif her kuralı işlerken bunun Kitap, Sünnet ve sahâbe kavinden kaynağını belirtmekte, ilgili hadisleri tah-

rîc edip sıhhat derecesini göstermektedir. Her küllî kaideden sonra onunla ilgili fikhî meseleleri zikredip o kuralın uygulanmasını göstermektedir. Süyûtî Şâfiî olmakla birlikte kuralları açıklarken diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermiş ve eserini mukayeseli olarak hazırlamıştır.

el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir'e Bahâeddin Muhammed b. Muhammed Bâkir es-Sebzavî ile Fasîhuddin İbrâhim b. Sıbgatullah el-Bağdâdî birer hâşiye yazmış, Ebû Bekir b. Ebû'l-Kâsım el-Ehdel de eserdeki kuralları özetleyerek *el-Ferâ'idü'l-behiyye* adıyla manzum hale getirmiştir. Bu eser Abdullah b. Süleyman el-Cevherî tarafından *el-Mevâhibü's-seniyye* 'ale'l-Ferâ'idü'l-behiyye' ismiyle şerhedilmiştir. Muhammed Yâsîn b. İsâ el-Fâdânî bu şerhe *el-Fevâ'idü'l-ceniyye hâşiye* 'ale'l-Mevâhibi's-seniyye' adıyla bir hâşiye yazmıştır.

el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir'in çeşitli baskıları yapılmıştır (*el-Mevâhibü's-seniyye* ile birlikte Mekke 1331; Kahire 1359; nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî, Kahire 1356; nşr. Muhammed el-Mu'tasım - Billâh el-Bağdâdî, Beyrut 1407/1987).

BİBLİYOGRAFYA:

Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Muhammed el-Mu'tasım - Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1407/1987; *Keşfü'z-zunûn*, I, 100; Serkis, *Mu'cem*, I, 1075; Brockelmann, GAL, II, 194; Suppl., II, 190; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 43; II, 316; Ahmed eş-Şarkâvî İkbâl, *Mektebetü'l-Celâl es-Süyûtî*, Rabat 1397/1977, s. 69-72; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-baḡşi'l-ilmî*, Mekke 1403/1983, s. 467-468; Ali Ahmed en-Nedvî, *el-Kavâ'idü'l-fikhîyye*, Dimaşk 1406/1986, s. 208-212, 442; Muhammed ez-Zühaylî, "es-Süyûtî ve Kitâbü'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'l-fıkh", *MMLAdm*, LXVII/4, s. 684-721.

MUSTAFA BAKTİR

el-EŞBÂH ve'n-NEZÂİR

(الأشباه والتأثير)

Zeynüddin İbn Nüceym'in

(ö. 970/1563)

İslâm hukukundaki küllî kaideleri ve benzer meselelerin tâbi olduğu ortak veya farklı hükümleri konu alan eseri.

İslâm hukukunda ve özellikle Hanefî mezhebinde bu adla anılan eserlerin en meşhurlarındandır. Hanefî hukukçuları arasında küllî kaideleri tesbit ve ceme-den Ebû Tâhir ed-Debbâs, Kerhî, Debûsî, Ebû Hafs en-Nesefî gibi âlimler çıkmışsa da bu alandaki en dikkate değer çalışma İbn Nüceym tarafından gerçek-